

Ustad xanəndələri

Xan Şuşinski 1901-ci ildə Şuşada anadan olub. Onun əsil adı İsfandiyar, soyadı Cavanşir, atasının adı İsa Aslan ağadır.

1918-ci ildə Qarabağın kəndindən birində - Novruzluğa məclis anılmışdı. "Segah" muğamının məşhur ifaçısı, xanənda İsmail Abdullayev öz səğirdi, 16 yaşlı İsfandiyyəyə məclisə dəvət olunmuşdu. Balaca İsfandiyardan "Kürd-Sahnaz" ifa etməsinə xəbisi edilirdi. O, "Kürd-Sahnaz" zili səslə ifa edir. Həmi heyratə gəlirək "Əsli Xan bu müq. kəfər" deyir İsfandiyyəni alqışdıraraq İsmail Abdullayevə sövçiniyi göstəlib biliməy qürurla İsfandiyyəyə "Bu gündən sənin adın oldu Xan Şuşinski" deyir.

Gənc Xan hələ 12-13 yaşlarında Cabbar Qarayədqoğlunun "Mahurunu, Seyid Şuşinski'nin "Cahəngahını, Əbulhasan xanın "Kürd-Sahnaz"ın dinləyər, bu böyük sənətkarın vurduqları gəşə və xalları özünü kimi taqıldır edirdi.

Xan Şuşinski ustası İsmail Abdullayevdən "Mirzə Hüseyn Segah"ın, "Rasi", "Şuşteri", "Qatar-bayalı" ni və bir çox əl məhəllərini öyrənir. İslamdan sonra Xanın xanənda kimi yetişməsində daha xanəndələr Cabbar Qarayədqoğlunu və Seyid Şuşinski'nin böyük təsiri oldu.

Xan Şuşinski'nin tövə məğarlarından ucalan səsi artıq geniş çərçivə çəkər salantılarından, radiodan eşidilirdi. O, zəngin və çoxhəlləli yaradıcılığa malik bir xanənda idi. Oxuduğu muğmaları toxta Azərbaycanca deyil, Yaxın Şərqdə də məşhurdur. Xanəndələri bizə aramızda Şuşinski gətirib gətirir. Onu biz "xanəndələr"lərləndirən çal-hərdərlər bir partiya təlib istedadı malik olmaqca yanaşı öz xanəndəliyini ulca sənət zirvəsinə yüksəltmişdir.

Xanın sənətində gəbilnövü meyləni yoxdur. O, muğamın xanənda bəzi xanəndələr kimi sözlüklü məşğul olmurdu. Muğlamın səsinə diapaqzonu gəzə oxuyurdu. Olçudən çıxarç xörç, uzun, yörç, düzç, "çəna zəngüləri" və yuvu dinləyini yoxdur. Hər dələ yeni, şirin, oynaq və həzin gürç, xallar və nəfəsər Şuşinski'nin məşğuluna gəzə də dinləyini Xanın məhəlləli səsinə də oxuyurdu.

Müasir Azərbaycan musiqisində "Muğam" muğamını iki növə bölmək mümkündür. "Mahur-Hindi" və "Orta Muğam". Şuşəhsiz ki, "Mahur" desək "Mahur-Hindi"ni, "Orta Muğam" desək "Mahur-Hindi"ni, "Orta Muğam"ı deyirik. Böyük mü-

Xan Şuşinski və Azərbaycan muğamları

siqlişünas Cabbar Qarayədqoğlunun yazdığına görə, "Mahur-Hindi" muğamını Azərbaycan tarixində əsl, məşhur tarzan Sadiqcan bəni səsi xanəndələr özlər yaradıb.

Bu muğam xanəndədən ən azı iki otkava yarım, yarı yüksək təsərrühi güclü səsi, bir neçə forma və mərtəbəli coğuz zəngüləri, ən yüksək rəqədə stəkətə, mürəkəb passajlarda təmiz səsliliyi, yeri kimi zamanda ustadlıq və tempo rəqəd tələb edir. Vaxtı ilə, bu otkava əsrlərdə bu muğam 58, XIX əsrin axırından ələ 14 pöbə və hissədən ibarət olub. Həzrədə isə bu muğam əsasən "Bərdəst", "Məy", "Uşşaq", "Hüseyni", "Vilyayti", "Şikəysti-ləns", "Gəzi", "Yəngəst" və "Qarat"dan ibarətdir. Möasir İsmail musiqisində isə "Mahur" dəsəğir 21 pöbə və quşandan ibarətdir. "Dugah" və "Bayatı Qaşar" kimi "Mahur Hindi" də "Rasi" muğamının tərkibinə daxildir. Çünki qədim musiqişünaslar "Rasi" muğamının ənası əndəllərindən. Təsəffüf deyil ki, "Mahur-Hindi" muğamı isə rəsi melodik quruluşuna, istərsə də şöbələrinin xüsusiyyətlərinə görə "Rasi"ni xarakterinə uyğun gəlir. "Rasi"dən olan bir çox pöbə, gəşə və nəfəsər oyma "Mahur-Hindi"də də mövcuddur. Yalnız burlırları əsas fərqlər oyma ki, "Mahur-Hindi" "Rasi"ə nisbətən bir otkava yuxarıda ifa olunur. Şuşəhsiz ki, "Mahur-Hindi" "Rasi" muğamına nisbətən bir qədər yığcamdır və onun şöbə-

ləri melodik cəhətdən "Rasi"ninkinə nisbətən bir qədər lərlənsə də, onun meqəm əsasları tamamilə eynidir. Bu muğamın yeganə fərqli onların müxtəlif tonalığıda ifa olunmasıdır. Əgər "Rasi" muğamı kiçik otkavadakı "so" mayesiyə oxunursa, "Mahur Hindi" muğamı yalnız birinci otkavadakı "do" mayeyi "Rasi" tonalığında oxunur. Deməli, onların hər ikisi əvəz ehtibarlı bir-birinə oxşar olarsa da, tonalığı ehtibarlı müxtəlifdir. "Mahur-Hindi" muğamı ifa yanaşı bizdə musiqimizdə "Orta Mahur" muğamı da məşhurdur. Bu muğamlaştıran otkava rəqədində calınub oxunduğuna görə ona "Orta Mahur" deyirlər. "Orta Mahur" muğamı "Rasi"nin başqa bir növüdür. İstərsə "Orta Mahur-Hindi", istərsə də "Orta Mahur" oxunur, daha doğrusu, "qohum" muğamlardır. Hər ikisi "Rasi" meqəmində qəbulur. Lakin bunları yeganə fərqli qəzə, "Orta Mahur" "Mahur-Hindi"yə nisbətən bir qədər zildən oxunur. Yəni əgər "Mahur-Hindi" "do" mayeyi "Rasi" meqəmində qurulsun, "Orta Mahur" ondan bir kvarta yuxarı, yəni "fa" mayeyi "Rasi" tonalığında ifa olunur. Bunlar hər ikisi oxşar muğamlar olarsa da, "Orta Mahur"u, muğam xanənda özün gətirir.

Muğam tarixində Hacı Hüsef, Şəkili Əlşagər, Maşadi Məmməd Fərzəliyev, Şuşinski Müqəllim, Müqəllim Müqəllim və Xan Şuşinski "Mahur" ustası kimi məşhur olublar.

Əgər Cabbar Qarayədqoğlu xanəndəlik sənəti tarixində "Orta Mahur"un misilsiz ifaçısı olubsa, Xan Şuşinski "Mahur-Hindi"ni ustası kimi ad-san qazanıb. Bu muğamın ifasında da Xan yaradıcılığın əsasları olan dərin lərlizim, İncə zövq, nəkbün duyğular özünü büruzə verir.

Xan Şuşinski'nin ifaçılıq sənəti tarixində "Segah" ustası kimi də ayrıca yeri var. Xan deyəndə, Xan repertuarından söz açıldığında "Mirzə Hüseyn Segah" yazı düşür. Bu muğamın bərisi XVIII əsrin məşhur Qarabəg xanəndəsi Mirzə Hüseyn olub. Sonralar bu muğam Keçəzadə Həşim, Mahmud İmamqulu oğlu, Hacı Hüsef, Şəkili

Əlşagər, İsmail Abdullayev oxuyublar. Bu klassik xanəndələr "Mirzə Hüseyn segah"ın "Manəndi-muxallil" şöbəsinə oxuyublar. "Mirzə Hüseyn Segah"ın "Manəndi-muxallil" şöbəsinə yənidən cəndərlər Xan Şuşinski olub. Xan Şuşinski "Mirzə Hüseyn Segah"ın "Manəndi-muxallil"i bir növ muğam müqəddəmsi kimi taqəd im edir. Xanın "Segah"ı gətirdiyi bu yenilik muğamın daha rəvan, dolğun və təsirli səslənməsinə səbəb olub, bütün xanəndələr lərlənsə də, "Mirzə Hüseyn Segah"ın oxuyublar. Xan Şuşinski'nin "Orta Muğam"ı xanəndəlik sənətində Şəkili Əlşagər deyib: "Cətin əngləm Şəkili Xandan sonra belə gəzəl səsi xanənda dönyəyə gəli".

Xan Şuşinski ritmik muğamları da məhrif ifaçısı idi. Xan "Heyrat"ı və orijinal və olduqca nəkbün səslənmə bir melos gətirib.

Xan Şuşinski Azərbaycan xanəndəlik sənətinin ən görkəmli və ən istedadlı nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Müqəsss ifaçılıq qəbilyyətinə malik olan xanənda

klassik Şərq və Azərbaycan muğamlarını əsl və əl nəğmələri sərbəst, xüsusi zövq və böyük ustalıqla ifa edir. Xanəndəlik sənətində əsas sənət səsdir. Xanəndənin səsi diapaqzonu ən azı iki otkava əməldir. Xanın səsi isə iki otkava yarım idi. Xanəndənin səsi dörd - bəm, orta, yüksək və nəhəş, zil rəqədində ayrılır. Daha doğrusu, əşğı səsa, sine sənəti, orta və zil səslərə bölünür. Səslər həm də mütləq tenor tipi səslər olmalıdır. Tenor səslər özü də iki hissəyə ayrılır. İrlik tenor və lirik-dramatik tenor. Xan Şuşinski tenor tenor səsi malik xanəndə idi. Müğəni Bülbül meqəllərinin birində yazıb: "Xa-

nəndə qox yazı kiçik otkavının "Si-bemol" və iki otkavın "Orta" Dö parədəsindən üçüncü otkavının "Fa" parədəsində qalxıb-ene olub. Səsdə təmiz gəzəlliyindən başqa yeri zamanda heyatilik, əşğı və təsə gəzəlliyi cəndərlər (çaldık, elastiklik, həmarlıq, yumşaqlıq) olmalıdır. Bu əməllər bütün təsərlərə, xüsusilə yuxarıya təsərlərə və lirik-dramatik tenora olmalıdır".

Səsa boyalar verməkdə Xan Şuşinski ustası İsmail Abdullayev "Si-bemol" və "Qarabəg siqəstəsi"ni diriyəndə onun vurduğı şirin xallar, gözəl quşaları istisna altında xəyal insanı batıb-ükünməyə gəzəl arzulanı qovuşdurur. O, muğamın "Səreng" şöbəsinə melodik bəzəklər, məzmliz vurduca sənət sevən hörmətə köpə salırdı.

Xanın oxuduğu muğamlar, ələca də "Bayatı-Türx" admın qəbilnin ilca tələfinə toxunur, insanda nəçə və xeyrixə duyğular tərləyir edib, döşündürür, həyal eşqini gücləndirir. Azərbaycan Respublikasının xalq artisti Xan Şuşinski'nin ucun illər mediyəyi səhərlərində sənətini failləyib "Sərafi nişanı" mərəfəli layihə görüldü.

Uduqlama və xanənda Xan Şuşinski 1979-cu ildə vəfat edib.

Ruze İbişova
Xanənda, Azərbaycanın
Mediyəyi və İncəsənət
Universitetinin müqəllim